

GERARD RAVEN

Nieuws over
de pest in
Amersfoort

Van al die doden en goed- bedoelde medi- cijnen

In jaarboek 2021 publiceerde ik mijn artikel *'Die afschuwelijke ende droevige syeckte: de pest in Amersfoort, 1350-1667'*. Intussen vond ik nog interessante gegevens. Ik heb ook enkele reacties van lezers gehad.

▲ Het oudste pesthuis: het Pestengasthuis te Zwolle.
Foto Onderwijsgek - Eigen werk, CC BY-SA 2.5 nl,
wikipedia

▼ **Goort Steegh**

Kopergravure door Egidius Sadeler,
Praag 1606
Museum Flehite 1998-203

- 1 Lucy Worsley *investigates*, BBC2 31-5-2022.
- 2 Archief Eemland, archief stadsbestuur 1300-1810 (bnr 0001.01) 5, fo 369, juli 1531; 12, 23-10-1553, 23-7-1665.
- 3 Archief De Armen de Poth 600, fo 31. Ton Reichgelt hielp met de transcriptie en Ludo Jongen met de interpretatie.
- 4 LWL-Archivamt für Westfalen, Archiv Haus Vornholz 47, *Praeservatio a peste exercitium*, Amersfoort, 10-9-1575. Met dank aan Marjan de Man die het archiefstuk op het internet ontdekte, archivaris Daniel Droste die de foto's op kasteel Vornholz maakte, en apothekers John van Kessel en Philip Vreugdenhil die hielpen met de interpretatie van de recepten.
- 5 Ewen Callaway, 'Plague genome: the Black Death decoded', *Nature* 478 (2011) 444-446, <https://www.nature.com/articles/478444a#Sec1>
- 6 John Hatcher, *The Black Death: the intimate story of a village in crisis, 1345-1350* [Londen 2008]; Eamon Duffy, *The voices of Morebath: Reformation and rebellion in an English village* (New Haven CN 2001). Allebei ook verschenen met slappe kaft.

Onlangs suggereerde Jelena Bekvalac (Curator of Human Osteology, Museum of London) dat in het eerste pestjaar 1348 de meeste slachtoffers vielen, omdat er toen nog geen enkele groepsimmunititeit bestond.¹ Vandaar dat de helft van de Engelse bevolking overleed. Ik had al gemeld dat Amersfoort en de stad Utrecht minder hard getroffen werden dan Holland (jaarboek p. 20), maar ook hier zal de eerste epidemie extra dodelijk zijn geweest.

Verder vond ik details over de mogelijkheid voor pestslachtoffers om de mis bij te wonen in de Janskapel (p. 30). Anders dan ik toen schreef gold de resolutie van het stadsbestuur van 1531 niet voor de pestzieken zelf, maar voor wie genezen was en voor familie en burenen. Vanaf 1553 mochten pestzieken echter ook komen, maar volgens besluit van 1565 alleen aan de zuidzijde van de kapel.²

Mijn veronderstelling dat Amersfoort een van de eerste steden met een pesthuis (p. 40) was blijft staan. Voor zover nu bekend was alleen Zwolle eerder, met het *Pestengasthuis* dat rond ca 1450 aan de buitenkant van de stadsmuur is gebouwd. Het bestaat nog steeds en is nu een restaurant.

Over de verpleging kon ik relatief weinig vinden (p. 51). In het archief van De Armen de Poth bevindt zich een bundel documenten, gebeden en gedichten van ca 1550, waarin ook enkele recepten staan. Eén daarvan beloofde een nieuw medicijn tegen de pest. Als je een vers ei in kokend water deed moest je het daarna pellen, een deel eiwit weghalen zo groot als een hazelnoot en dezelfde hoe-

Tegen die pestilentie³

Een nyeuwe medecijn tegen die pestilentie: men sal nemen een vars ey, z[o] vars geleyt is vanden henne, ende doen dat eye in ene pot siedens [m]et water dat dat wit vanden eye gecommen is. Unde soe sal men dat ey op doen undt doen dan vanden witten des eys wijt, alsoe groot als een haesnoet groot is, zoe zal men dan nemen alsoe groot gestooten pijpzwavel als men vuyt den ey gedaen heeft. Ende dat zalmen weder in dat ey doen und geven dat dan den siecken vuyt te suypen. Unde dan sal men den siecken laten rusten ix uren zonder drincken, dan zoe mach hij weder um gaen daert hem gelieven sal. Dit mach die siecke mensche doen alsoe geringhe als hem die suyckt [ziekte] aen roept.

veelheid tot poeder gestoten pijpzwavel toevoegen. Als de zieke dit opdronk moest die negen uren rusten zonder iets te drinken. Heel vies, het hielp niet en was mogelijk erger dan de kwaal... Zwavel is ook tegenwoordig nog een middel tegen *meeldauw* (schimmel) op planten. Je koopt het geperst tot pijpen, brokken of in pillen. Maar zwavel heeft ook hier nadelen en wetenschappers in Wageningen vermijden het liever.

Verder is er een brief van acht kantjes die de Amersfoortse arts Goort Steegh (1550-1609) aan jonker Willem van Doornick schreef. Steegh was toen nog een jongeman; pas later zou hij opklimmen tot lijfarts van de Duitse keizer te Praag. Ook hij dacht dat de pest door contact en besmette lucht werd overgedragen. Hij had door onachtzaamheid ook zelf een keer de pest gekregen. Opnieuw lezen we tweemaal de wens dat God almachtig de zieke genadig zou zijn.⁴

Zijn therapie bestond uit veel zweten in de buitenlucht, maar ook goed wassen, goed eten (sinaasappels, noten, vijgen enz.) en je niet teveel zorgen maken. Opvallend is dat hij al wist dat aderlaten eigenlijk niet helpt, varkensvlees minder goed is dan rundvlees en vogels die in het water zwemmen ongezond zijn. Toch merkwaardig dat hij bij de vele artsen hoorde die geloofden in een amulet onder de linkerarm bij het hart; dan zou je zelfs pestzieken kunnen bezoeken.

Ook gaf Steegh zes recepten voor medicijnen die achtereenvolgens moesten worden ingenomen:

- 1 Pestpilletjes van onder andere aloë.
- 2 Een clysmata dat hielp overgeven, maar ook diarree kon veroorzaken.
- 3 Een zweetdrankje van *driakel* (tegengif) terwijl je warm in bed ligt.
- 4 Intussen bij dorst citroensap drinken.
- 5 Karnemelk met appel en vervolgens koekjes met *gentiaan* (plant).
- 6 Een zuiveringsdrank.

Tenslotte adviseerde Steegh nog om de gezwollen door te prikken. Een ui met gestoten driakels kon de zwelling minderen. Op een *karbonkel* (rood en pijnlijk, met zwarte kern) moest je de anus van een jonge haan duwen tot hij doodging. Er waren dan wel zeker tien haantjes nodig...

▲ Pijpzwavel uit een oude Belgische apotheek.

Veel effectiever was de pap van de binnenmoeder (p. 51). Wat was het recept, werd mij gevraagd bij een van mijn vele voordrachten over de pest (toen de herduk van het artikel door De Armen de Poth werd gepresenteerd). Maar dat was vermoedelijk een goed bewaard geheim. Zij had het van haar oma geleerd en het ligt voor de hand dat het kruiden bevatte die zwellingen tegengingen.

Tenslotte gaf ik eerder aan dat in de jaarrekeningen van De Armen de Poth vaak veel minder kisten en begravingen geregistreerd zijn dan er doden zijn gevallen. Voor de topjaren 1635-1638 heb ik toen gesuggereerd dat gebruik is gemaakt van lijkwaden (p. 59). Ik vermoed immers dat bij hevige epidemieën massagraven zijn aangelegd. Het personeel van het Pesthuis had mogelijk als taak om zelf arme doden in een kuil bij de Rochuskapel te leggen en provisorisch af te dekken, precies zoals we helaas dit jaar in Oekraïne zagen gebeuren. De familie van doden elders in de stad deed dan hetzelfde op de andere begraafplaatsen. Zo kwamen er geen timmerman en doodgraver aan te pas.

De stadsarcheologen konden aan de in 2002 opgegraven skeletten bij de Rochuskapel nog geen pestrestanten zien (p. 61). Maar bij DNA-onderzoek in 2011 aan botten opgegraven op het eerste pestkerkhof in de Britse hoofdstad (1348) vond men wel degelijk de bacterie *Yersinia pestis*.⁵

Er zijn veel buitenlandse boeken over de pest verschenen, maar het boeiendste en meest leesbare is van John Hatcher. Hij zoekt in op het dorpje Walsham in Suffolk, waarvan de landgoedarchieven uitzonderlijk goed bewaard zijn gebleven. De opzet doet denken aan het bekendere boek van Eamon Duffy.⁶